XORAZM O‘ZBEKLARINING KUNDALIK TURMUSHIDA O‘SIMLIKLARDAN FOYDALANISH AN’ANALARI VA ETNOEKOLOGIK BILIMLAR

Otaboyeva Mashhura O‘ktam qizi

Ma’mun universiteti Tarix yo’nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur thesis Xorazm o‘zbeklarining kundalik turmushida o‘simliklardan foydalanish an’analari hamda ular asosida shakllangan etnoekologik bilimlarni tarixiy-etnografik jihatdan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda Xorazm vohasining tabiiy-geografik sharoiti, Amudaryo quyi oqimi, sug‘orma dehqonchilik, to‘qay va cho‘l ekotizimlarining mahalliy aholining o‘simliklar haqidagi tasavvurlari va ulardan foydalanish tajribasiga ta’siri o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Xorazm, o‘zbeklar, etnobotanika, etnoekologiya, o‘simliklar, xalq tabobati.

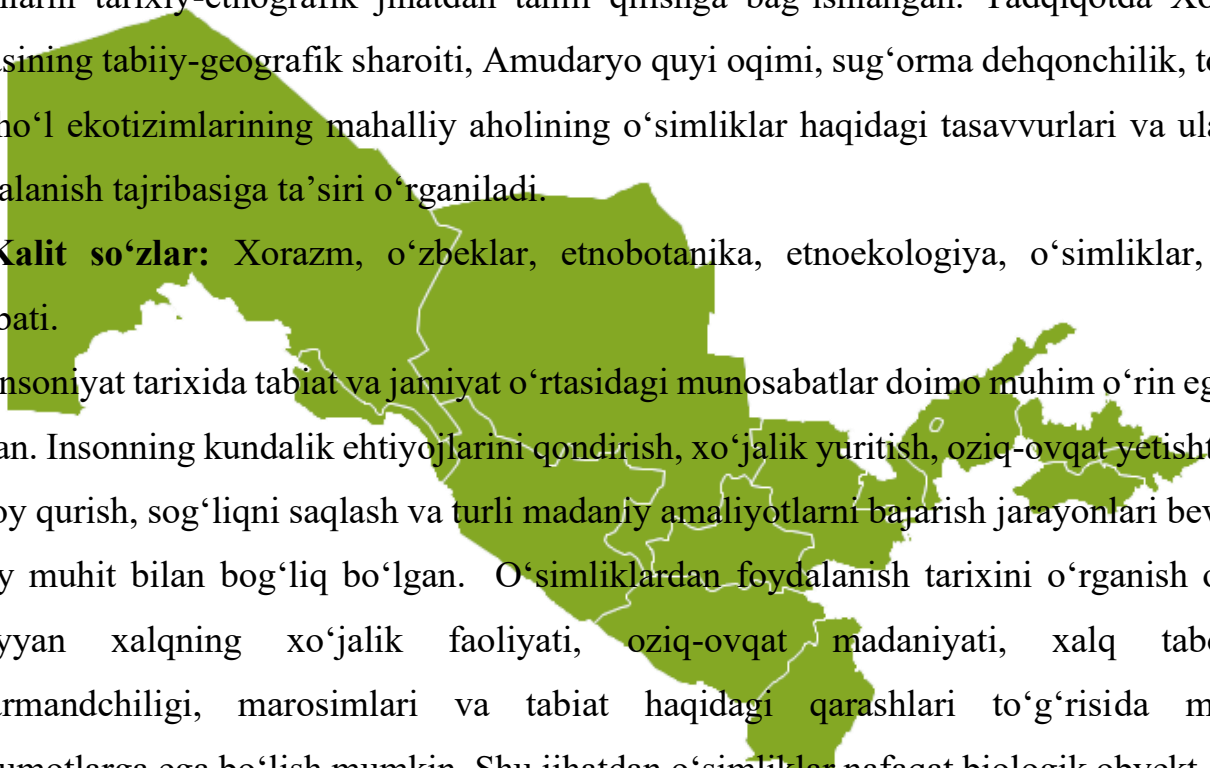

Insoniyat tarixida tabiat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar doimo muhim o‘rin egallab kelgan. Insonning kundalik ehtiyojlarini qondirish, xo‘jalik yuritish, oziq-ovqat yetishtirish, uy-joy qurish, sog‘liqni saqlash va turli madaniy amaliyotlarni bajarish jarayonlari bevosita tabiiy muhit bilan bog‘liq bo‘lgan. O‘simliklardan foydalanish tarixini o‘rganish orqali muayyan xalqning xo‘jalik faoliyati, oziq-ovqat madaniyati, xalq tabobati, hunarmandchiligi, marosimlari va tabiat haqidagi qarashlari to‘g‘risida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lish mumkin. Shu jihatdan o‘simliklar nafaqat biologik obyekt, balki madaniy-tarixiy hodisa sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Xorazm vohasi Amudaryoning quyi oqimi bilan bog‘liq qadimiy madaniy hudud bo‘lib, uning tabiiy muhiti daryo, kanallar, ko‘llar, to‘qaylar, sug‘oriladigan yerlar va cho‘l landshaftlarining o‘zaro tutashuvi bilan xarakterlanadi. Vohada o‘tloq-qayir allyuvial va sug‘oriladigan o‘tloq tuproqlar bilan bir qatorda sho‘rlangan hamda botqoq-sho‘rxok tuproqlar ham uchraydi. Tabiiy o‘simliklar tarkibida qamish, turang‘il, yovvoyi jiyda, tol, yulg‘un, yantoq, ajriq, bug‘doyiq, sarsazan, sho‘ra kabi o‘simliklar mavjud [4].

Xorazm vohasida o‘simliklarning xilma-xilligi mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham qayd etilgan. Xususan, suv havzalarida oddiy qamish, ko‘l qamishi, tugunakli qamish hamda

qo‘g‘a turkumining bir necha turlari tabiiy holda uchrashi aniqlangan [2]. Bu ma’lumotlar suv ekotizimlari bilan bog‘liq o‘simliklarning voha xo‘jaligi va kundalik turmushidagi ahamiyatini tadqiq etish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Xorazm o‘zbeklarining o‘simliklardan foydalanish an’analarini o‘rganishda tabiiy muhitni hisobga olish alohida ahamiyatga ega. Chunki insonning o‘simliklar bilan munosabati, avvalo, uning yashash hududida mavjud bo‘lgan tabiiy resurslarga bog‘liq. Xorazm vohasi tabiiy-geografik jihatdan o‘ziga xos hududdir. Amudaryoning quyi oqimida joylashgan voha qadimdan sug‘orma dehqonchilik rivojlangan hududlardan biri bo‘lib kelgan. Vohadagi tabiiy sharoit bir tomondan suv manbalari va daryo qayirlari, ikkinchi tomondan quruq cho‘l landshaftlari bilan belgilanadi.

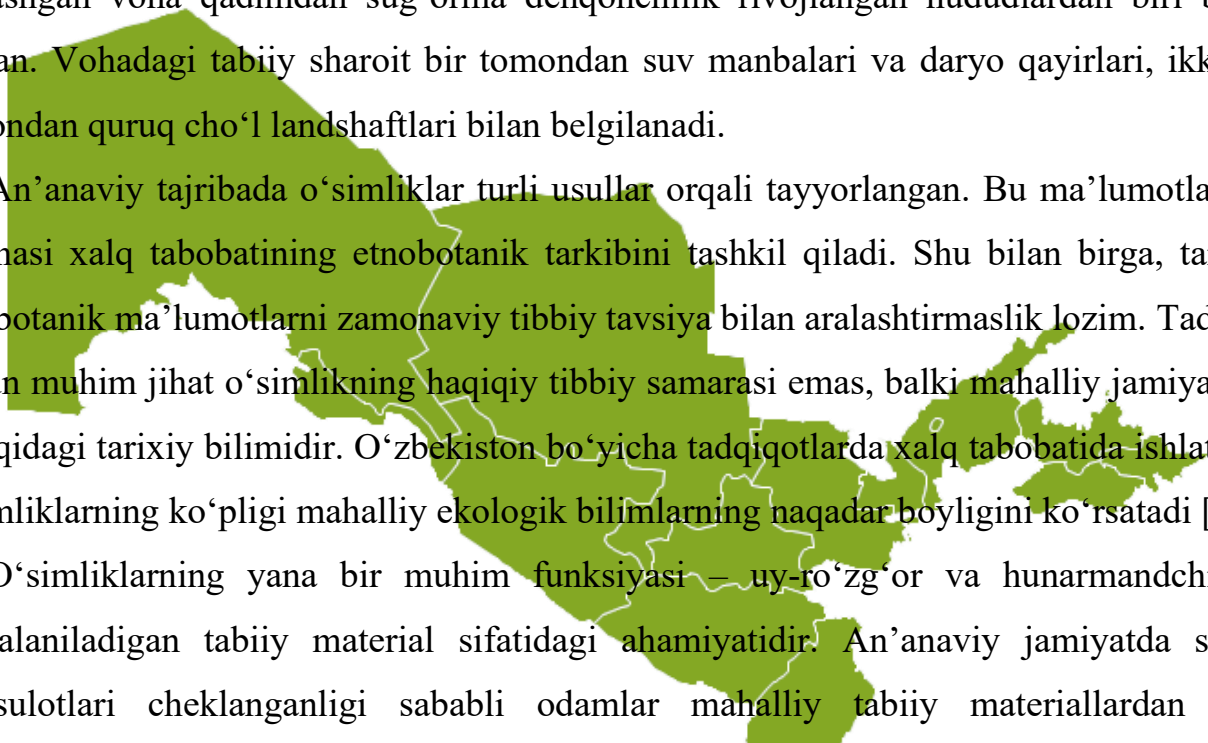

An’anaviy tajribada o‘simliklar turli usullar orqali tayyorlangan. Bu ma’lumotlarning barchasi xalq tabobatining etnobotanik tarkibini tashkil qiladi. Shu bilan birga, tarixiy-etnobotanik ma’lumotlarni zamonaviy tibbiy tavsiya bilan aralashtirmaslik lozim. Tadqiqot uchun muhim jihat o‘simlikning haqiqiy tibbiy samarasi emas, balki mahalliy jamiyatning u haqidagi tarixiy bilimidir. O‘zbekiston bo‘yicha tadqiqotlarda xalq tabobatida ishlatilgan o‘simliklarning ko‘pligi mahalliy ekologik bilimlarning naqadar boyligini ko‘rsatadi [1].

O‘simliklarning yana bir muhim funksiyasi – uy-ro‘zg‘or va hunarmandchilikda foydalaniladigan tabiiy material sifatidagi ahamiyatidir. An’anaviy jamiyatda sanoat mahsulotlari cheklanganligi sababli odamlar mahalliy tabiiy materiallardan keng foydalangan. Xorazmda qamish, yog‘och, tol novdalari va boshqa o‘simlik materiallaridan foydalanish tajribasi mavjud bo‘lgan. Qamish, avvalo, suvli hududlarda o‘sishi va tez tiklanishi bilan ajralib turadi. Uning yengilligi va ishlov berishga qulayligi maishiy xo‘jalikda turli maqsadlarda foydalanish imkonini bergan. Qamishdan uy-joy bilan bog‘liq ayrim yordamchi konstruksiyalar, to‘siqlar va boshqa maishiy vositalar tayyorlash mumkin bo‘lgan. Bu amaliyot insonning o‘z hududidagi tabiiy resursni bevosita xo‘jalik ehtiyojiga aylantirganini ko‘rsatadi.

Xorazm o‘zbeklarining etnoekologik bilimlarini sug‘orma dehqonchilikdan ajratib tasavvur qilib bo‘lmaydi. Xorazm vohasining tarixiy taraqqiyoti suv va yer resurslarini boshqarish bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Qadimgi Xorazmda irrigatsiya tizimlarining

rivojlanganligi arxeologik tadqiqotlarda ham keng ko‘rsatilgan [4].

Xorazm o‘zbeklarining qadimiy e’tiqodlari va marosimlarini o‘rgangan G.P. Snesarev hosildorlik bilan bog‘liq qarashlarni alohida tahlil qilgan [3]. Bu holat o‘simliklarning madaniy ma’nosi ularning xo‘jalikdagi ahamiyati bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa o'rnida aytish joizki, Xorazm o‘zbeklarining kundalik turmushida o‘simliklardan foydalanish an’analari xalqning ko‘p asrlik xo‘jalik, ekologik va madaniy tajribasining muhim tarkibiy qismidir. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi. O‘zbekiston bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar dorivor o‘simliklardan foydalanish tajribasining keng tarqalganini ko‘rsatadi. Shu sababli Xorazm o‘zbeklarining etnobotanik va etnoekologik bilimlarini hujjatlashtirish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Ushbu an’analar insonning tabiatga moslashishi, mavjud resurslardan foydalanishi va ularni madaniy tizimga aylantirish qobiliyatini aks ettiradi.

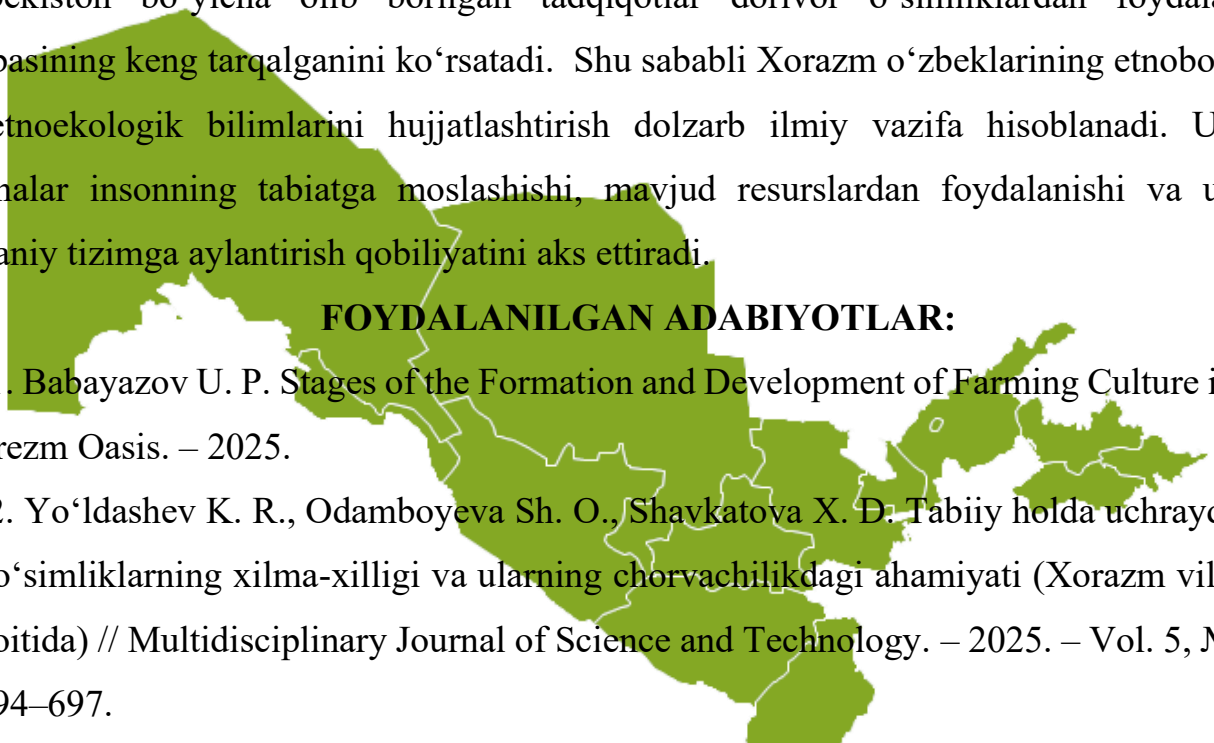

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Babayazov U. P. Stages of the Formation and Development of Farming Culture in the Khorezm Oasis. – 2025.

2. Yo‘ldashev K. R., Odamboyeva Sh. O., Shavkatova X. D. Tabiiy holda uchraydigan suv o‘simliklarning xilma-xilligi va ularning chorvachilikdagi ahamiyati (Xorazm viloyati sharoitida) // Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – Vol. 5, №5. – B. 694–697.

3. Snesarev G. P. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М.: Наука, 1969. – 336 с.

4. Tolstov S. P. Ancient Khorezm: An Archaeological and Ethnographical Investigation. – Moscow: Academy of Sciences of the USSR, 1948.